

Yitzhak Hen, *Roman Barbarians: The Royal Court and Culture in the Early Medieval West*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, xiii + 213 pp.

אורה לימור

ספרו של יצחק חן, 'ברברים רומאים', ראה אור בסדרה Medieval Culture and Society של הוצאת מקמילן, בעריכת מירי רובין. על פי הנאמר בשער הפנימי, הסדרה היא מסגרת ללימוד נושאים שונים בהיסטוריה של ימי הביניים ולהצגתם לאור גישות תאורטיות חדשות. הספרים בסדרה מיועדים לסטודנטים, לחוקרים ולקוראים משכילים, ולשם כך הם נכתבים בשפה אלגנטית, מציגים מקורות חדשים ופרשנות חדשה ומבהירים שיטות ותאוריות. ספרו של חן אכן עומד בכל ההגדרות האלה.

חן משתייך לקבוצת היסטוריונים בולטים של ימי הביניים המוקדמים, שמזה כמה עשורים עורכים בשקדנות רוויזיה בהיסטוריוגרפיה של התקופה. ספר זה מצטרף לחיבורים קודמים שלו, ובהם ספריו *Culture and Religion in Merovingian Gaul*, (Leiden, New York & Cologne 1995) וכן *The Royal Patronage of Liturgy in Frankish Gaul to the Death of Charles the Bald* (London 2001) (877), העוסקים אף הם בקשר בין תרבות לפוליטיקה שלטונית בממלכות הפרנקיות. מטרתו של חן בספר הנידון כאן היא לבחון בחינה מחודשת את התקופה שקדמה לאימפריה הקרולינגית, תקופת הממלכות הברבריות, אל מול הדימוי שהקנו לה הקרולינגים כתקופה נחשלת מכל בחינה ובעיקר מהבחינה התרבותית. על 'לוח המטרה' של חן נמצאים הן המקורות הקרולינגיים הן המוסכמה ההיסטוריוגרפית ששלטה בכיפה מאז אדוארד גיבון (Edward Gibbon) ועד אמצע המאה העשרים (יוצאים מן הכלל חלוצים כגון אלפונס דופש ואנרי פירן [Alfons Dopsch, Henri Pirenne] שכתבו בעשורים הראשונים של המאה). הוא יוצא במוצהר ובנחישות להפריך את עמדתם השיפוטית על סמך קריאה חדשה של המקורות, במטרה להראות כי 'הרנסנס הקרולינגי' לא היה מהפכה אלא המשך של מגמות שהיו קיימות בתקופה הקודמת. ברקע הקריאה בספר מהדהד השימוש הכפול בתואר 'ברברי' – מכאן שם מזהה לעמים שהתיישבו בשטחי האימפריה הרומית בשלהי העת העתיקה, ומכאן שם גנאי כפי שהשתמשו בו הסופרים היוונים וכל בני התרבות המערבית בעקבותיהם. הדבר תקף עוד יותר ביחס לוונדלים, ששמשם טעון משמעויות שליליות אף יותר מזה של הברברים כולם – 'הוונדלים', ששמשם העניק למושג 'וונדלים' את משמעויותו, בהחלט טיפחו

תרבות "גבוהה" בממלכתם' כותב חן (עמ' 93). יש לומר כי כפל משמעויות זה עושה את הקריאה בספר למרתקת במיוחד.

בספר שישה פרקים. בפרק המבוא עוסק חן בהיסטוריוגרפיה של התקופה ובעמדות המקובלות כלפיה ומצהיר על כוונתו לבחון 'את היחסים בין העשייה התרבותית לבין האסטרטגיה המלכותית בניסיון לשרטט ביתר בהירות היבטים אחדים של התרבות והחברה בימי הביניים המוקדמים' (עמ' 25). ארבעת הפרקים הבאים מוקדשים, כל אחד, לממלכה ברברית אחת ולמלך בולט בתוכה, ובכל אחד מהפרקים מדגיש חן את הייחודיות של אותה חצר מלוכה, כך שהתמונה הנוצרת מגוונת ומעשירה: הצרו של המלך האוסטרוגוטי תאודוריק (Theoderic, 493–526) באיטליה, שמשכה את המלומדים הגדולים של התקופה ובהם בואטיוס וקסיודורוס (Boethius, Cassiodorus); הצרו של תראסאמונדוס (Thrasamundus, 496–523) מלך הוונדלים בצפון אפריקה, שבתקופת שלטונו נוצרה סביב החצר יצירה ספרותית מגוונת; החצר הפרנקית של כלותר השני (Chlothar, 584–629) ודגוברט הראשון (Dagobert, 629–639), שהיתה מקום לטיפוח תרבות ספרותית פורחת (בעיקר בתחום החוק וההגיוגרפיה), מרכז לחינוכם של בני האריסטוקרטיה הגבוהה שנועדו למשרות בכירות במנגנון השלטוני והכנסייתי, ושתמכה בהפצת הנזירות הקולומבנית (על שמו של קולומבנוס [Columbanus] ותנועתו הנזירית); והצרו של סיסבוט הוויזיגוטי בטולדו (Sisebut, 611/12–621), המלומד בכל השליטים הברברים ויוצר־כותב בזכות עצמו, שבימיו ובתמיכתו התחולל 'הרנסנס האיזידוריאני' (על שמו של איזידור מסביליה). הפרק השישי והאחרון מביא תמונות קצרות של ארבעה מלכים מן המאה השמינית שפעלו בזמנו של קרל הגדול לחיזוק התרבות ולשימורה. למלכים אלה היו קשרים עם קרל הגדול, וכן מעריך שמעשיהם בתחום התרבות היו עשויים להוות מקור השראה לפעולותיו: דסידריוס (Desiderius) הלומברדי בפאוויה שבאיטליה, תאסילו (Tassilo) השלישי דוכס בווריה, אירנה (Irene) קיסרית ביונטיון וגם הח'ליפה הרון אלרשיד בבגדד. למרות הפריסה הגאוגרפית הרחבה, המיקוד של הספר סביב שליטים גדולים כסוכני תרבות מעניק לו חוט שדרה איתן ותזה ברורה המוצגת בנחרצות ובסמכותיות. טענה רווחת נוספת שחן מבקש להפריך היא שהמנזרים היו אלה שדאגו לשימור הידע, להעברתו ולהנחלתו. הספר שלפנינו מראה שבמאות הראשונות שלאחר התפרקות האימפריה הרומית, הפעילות התרבותית לא נעשתה במנזרים אלא בחצרות המלוכה. יתר על כן, השליטים הברברים היו שותפיה של הכנסייה ופטרוניה בתחום התרבות – הם אלה שתמכו בניסיון הקולומבני בפרנקיה, נתנו חסות ל'רנסנס האיזידוריאני' בספרד, תמכו בסופרים ובמשוררים, בתאולוגים ובמלומדים, וגם יזמו מפעלי בנייה גדולים; ודי להזכיר את רוונה של תאודוריק האוסטרוגוטי. העמדת השליטים השונים הללו בכפיפה אחת, כחלק מתמונה אחת, היא תרומתו הגדולה של הספר. עולה ממנה

כי גם אם קרל הגדול היה מלך גדול ותקופתו ותקופת יורשיו היתה בגדר רנסנס, הרי שרנסנס זה לא נוצר יש מאין, כפי שהורגלנו לחשוב, אלא היו לו תקדימים חשובים בתקופה שלפניו, בחצרות שונות באירופה וצפון אפריקה, ולפיכך מדובר בהמשכיות ולא דווקא בתפנית. קרל הגדול היה 'חוליה ברצף ארוך של פטרונות ותמיכה בתרבות שראשיתן באוגוסטוס, הקיסר הרומי הראשון ושהמשיכו להתקיים לאחר מכן בידי קיסרים רבים, מלכים ואנשי אצולה עשירים' (עמ' 178).

הקריאה בספר מרתקת, נעימה ולא אחת מפתיעה. בפרק השלישי עוסק חן בין שאר נושאים בתחיית הליטורגיה הפרנקית, נושא מחקר מובהק שלו – עצם הכללתו במסגרת הספר אינה מובנת מאליה אך מוצדקת בהחלט; גם הפרק השני העוסק בממלכת הוונדלים מאלף, ואין בדבר כדי לגרוע מתרומת הפרקים האחרים. אף כי לעתים לא קל להשתחרר מדימויי עבר ולהשתכנע ששליט ברברי כלשהו אכן היה גיבור תרבות, המחבר מצליח לשכנע אותנו שהמלכים הברברים הכירו בערך התרבות והיצירה התרבותית ככוח פוליטי – 'שליטים ביטאו עניין אמיתי בתרבות של ימיהם ולכן השקיעו עושר ומאמצים בתמיכה באמנים, תאולוגים וסופרים' (עמ' 177). הם הבינו כי חשוב שיהיו בקרבתם משוררים שיקדישו להם שירי הלל וסופרים שיכתבו כרוניקות על תקופת שלטונם. היו בהם גם כאלה שראו מחובתם כשליטים נוצרים לטפח חינוך והשכלה וכמה מהם, אף כי קומץ בלבד, גם היו מלומדים בעצמם.

בסיכומו של דבר, הספר משיג במידה רבה את מטרתו לבחון בחינה מחודשת את התקופה ולתאר אותה במושגיה ובמסגרתה שלה, בניסיון לשחרר אותה מהמוניטין השלילי שלה כתקופת אופל, תקופת השקיעה והנפילה של האימפריה הרומית. עם זה, ניכרת בספר השתדלות יתר לשכנע את הקוראים בתזה המוצגת בו ופעמים רבות הוא נקרא ככתב הגנה על המלכים הברברים, ומתוך כך גם על התקופה שבה הם פעלו. בעניין זה יש לומר כי תחושת 'בין הערביים' היתה גם נחלתם של אנשי התקופה עצמם ולא רק של ההיסטוריונים שכתבו עליה. לא רק אוגוסטינוס חש בכך, אלא גם סופרים אחריו, שאחדים מהם ראו לנכון להתנצל על סגנונם הלטיני ועל עצם תעוזתם לכתוב (דוגמאות אחדות מובאות בספר עצמו), וקשה לפטור את הדברים כמוסכמה ספרותית בלבד. אפילו עבודות הסיכום הגדולות של קסיודורוס ושל איזידור מסביליה, שני שיאים בפעילות התרבותית של התקופה הנידונה בספר, יכולים להעיד על פסימיות ועל תחושת דחיפות להציל את התרבות המפוארת של העולם שהיה מכליה מתקרבת. פעילותו של איזידור מסביליה, הבולט בסופרי תקופתו והפורח בהם, אכן חותמת במידה רבה את תקופת שלהי העת העתיקה ועידן האבות ופותחת את ימי הביניים, גם בהיותו זה שיצר את הברית האמיצה בין המלוכה לכהונה כבסיס לממלכה הקתולית החדשה. ואכן, כפי שמראה חן, בלא תמיכת המלך סיסבוט ספק אם הדבר יכול היה להתרחש (עמ' 152).

הספר רחב מבחינה גאוגרפית וכרונולוגית. מבחינה גאוגרפית ראוייה לשבח הכללת הממלכה הוונדלית של צפון אפריקה, הקיסרות הביזנטית ובגדד של הרון אלרשיד במסגרת הספר, דבר המרחיב את היריעה ומבטל את המיקוד המקובל בחקר התקופה בארצות אירופה עצמן – גרמניה, צרפת ואנגליה בעיקר; מבחינה כרונולוגית משכנע הדגש על קו של המשכיות, הן עם העבר הרומי הן עם העתיד הקרולינגי. אבל דווקא משום כך מפריע מעט השימוש השגור והתכוף במונח 'רנסנס': הן משתמש שימוש רב בתיוג של חוקרים אחרים של התקופה, כל אחד לגבי המקרה שבו הוא עסק. אנו שומעים על 'רנסנס מרובינגי', 'רנסנס איזודוריאני' וגם על 'רנסנס ונדלי'. האמנם כל פעילות תרבותית יכולה להחשב רנסנס, ומה משמעותו של המונח אם מדובר בהמשכיות מן התקופה שהיתה וכלפי התקופה שתבוא?